

Dristige damer i internasjonalt farvann

Lise Widding Isaksen

Sosiologisk institutt

Universitetet i Bergen

lise.isaksen@sos.uib.no

Abstract

Women On Waves (WOW) is an international feminist network organization working to expand and protect women's reproductive rights. By using the Internet to fund and equip abortion ships sailing to international waters to give women from all countries legal and safe abortion services, they represent a new combination of feminist activism and vision. WOW organizes an abortion ship that visits local harbours in European countries like Ireland, Poland and Portugal where abortion is legally forbidden. WOW represents a new global health service that challenge the idea of abortion and reproductive rights as national issues. Local and global knowledge expert elites, sharing feminist visions and hopes to reduce women's suffering and to improve the quality of motherhood all over the world, work together and illustrate new ways of combining global and local solidarities.

Nøkkelord:

*reproduktive rettigheter
moderskap
internasjonale farvann
feminisme*

Innledning

At kvinnelige helsearbeidere har hatt personlig mot og vilje når de bokstavelig talt har gått gjennom ild og vann for å hjelpe andre kvinner med akutte reproduktive helseproblemer er ikke noe nytt i historien. Et godt norsk eksempel på bastant handlekraft er historien om hvordan Margrethe Johanne Luiro fra Vadsø ble jordmor. Hun kom på 1800-tallet til Vadsø-traktene fra Finland sammen med sine foreldre, og fikk arbeid på det lokale sykehuset (Søraa 1984). En morgen hun kom på jobb og skulle tenne opp i ovnen, ble hun sendt inn på et rom der det lå et lik. Mens hun holdt på med det, hørte hun at det raslet i senga. Resolutt dro hun lakenet av og sier: "En død mann klorer ikke!" Hun berget der-

med livet til "liket". Da overlegen fikk høre dette, skal han ha sagt: "Henne må vi få av sted til Jordmorskolen, det er slike dristige jenter vi skal utdanne til jordmødre" (1984, s. 232). Den gang var det vanlig at de "dristige jentene" kom fra landsdelen de virket i. Den nyutdannede jordmoren visste derfor hva hun gikk til når hun dro tilbake til Nord-Norge. Margrethe Johanne Luiro ble neppe overrasket over at yrkeslivet ble preget av mange livsfarlige reiser på tøffe og utsatte havstrekninger langs Finnmarkskysten. Jordmorhistorien er full av eksempler på hvordan "dristige damer" krabbet langs stupbratte fjellvegger og styrte båter gjennom minelagte farvann, der hvert eneste øyeblikk kunne blitt det siste (Søraa 1984).

I vår tid gjør internett og andre teknologiske kommunikasjonsmåter det mulig for "dristige jenter" fra hele verden å samarbeide med hverandre for å lage helsefremmende praksiser som kan være gode løsninger for kvinner i vanskelige situasjoner. Ved å presentere og analysere det feministiske nettverket *Women On Waves* (WOW) og dets arbeid for kvinners reproduktive rettigheter vil jeg vise hvordan nåtidens utdannede kvinner fortsatt bruker båter og utsetter seg selv for fare for å hjelpe med søstre i nød om enn i andre farvann.¹

Reproduksjonspolitikken er ikke lenger noe som kan styres av nasjonalstaters lovgivninger alene. Tidligere var nasjonale lover helt avgjørende for hvilke muligheter man hadde dersom man ville ha avbrutt uønskete svangerskap. De rikeste kunne selvfølgelig reise ut av landet. Folk med

mindre penger måtte finne andre, ofte illegale og mer helsefarlige utveier.

I dag kan den fjerdedelen av verdens befolkning som lever i land med strenge abortlover, finne hjelp på verdensveven (www). Kvinner som bor i land med svært restriktive lover (de fleste i Latin-Amerika, Asia og Afrika) tilbys for eksempel informasjon fra WOW sine nettsider om hvor nærmeste klinikk eller uformelle hjelpesystem er å finne dersom de ønsker å avbryte svangerskapet. De kroppslige inngrepene er imidlertid ikke alltid risikofrie verken helsemessig eller juridisk sett. I Chile kan en kvinne bli satt i fengsel hvis det blir oppdaget at hun har tatt abort.²

Kjønnsrett og maritim feminisme
WOW er en organisasjon med flat struktur

ENGLISH PORTUGUESE POLISH ESPAGNOL FRENCH |

Women on Waves | Home | Facts | Help | Campaigns | Support | Press | About us

How can I do an abortion?

Do you need help? [CLICK HERE](#)

Join us!

newsletter
your.name@xyz.com submit

Questions and Answers

?

Here you can find the answers to questions about the use of Mifeprostol. Such as: Did it succeed? Where can I get mifeprostol? Can it be detected? →

Abortion laws Worldwide

Approximately 25% of the world population lives in countries with highly restrictive abortion laws, mostly in Latin America, Africa and Asia. These are the countries where abortion is most restricted according to the law. In some countries, such as in Chile, women still go to prison for having an illegal abortion. →

How to prevent pregnancy?

We support legal, safe abortion services. If you live in a country where there is no access to safe abortion services, the best and safest way a woman can do an abortion herself until the 9th week of pregnancy is with the use of two medicines called Mifepriston (also known as the abortion pill, RU 486, Mifegyn, Mifeprex), and Misoprostol (also known as Cytotec, Arthrotec, Oxaprost, Cyprostol, Mibetec or Misotrol).

A medical abortion done this way has a success rate of more than 97%.

If you live in a country where there is no access to safe abortion services and you would like to obtain a medical abortion with Mifepristone and Misoprostol, please go to Women on Web. This is an online medical abortion help service that refers to a doctor who can provide you with a medical abortion.

If a safe and legal abortion is not available and Women on Web can not help you, a woman can also do an abortion herself until the 9th week of pregnancy with only the use of a medicine called Misoprostol (also known as Cytotec). On this webpage we provide information on Misoprostol: what precautions to take, how the medicine works, what is the most effective doses, what women can expect, and about possible complications. We also provide the scientific background. Using Misoprostol (or Cytotec) alone to cause an abortion will be successful in 80%.

Women should never attempt to cause an abortion themselves if they live in a country where they have the possibility to have a safe and legal abortion. They should go to a doctor, because it is safer and more reliable to have an abortion in the hands of an experienced doctor. We only publish this information because women who live in countries where abortion is illegal

Faksimile fra Women on waves sine nettsider (www.womenonwaves.org!)

og den bruker nettverksarbeid som utgangspunkt for internasjonal aktivisme. Det gjør konseptet interessant å studere som en feministisk motmakt. Flat struktur åpner for innsyn og demokratisk deltakelse i alle ledd i beslutningsprosessene og er basert på tillit til alle som deltar og bruker organisasjonen. Høsten 2005 arrangerte WOW et opplæringskurs for frivillige medarbeidere som kunne hjelpe til med å besvare e-poster på spansk, portugisisk og polsk. Kurset var åpent for alle interesserte, også for forskere fra andre land (som meg). Følgende analyse av abortbåtens virksomhet er basert på deltagende observasjon fra dette kurset. Opp-læringen var en fire timers workshop på hovedkontoret i Amsterdam. I tillegg til informasjonene og inntrykkene fra kurset, baserer analysen seg på data fra to loggbøker fra toktene til Polen i 2003 og til Portugal i 2004 (Gomperts 2003, 2004). Bøkene består av opptegnelser av forberedelsene, mottakelser fra de lokale politiske, militære, religiøse og rettslige myndigheter. Bilder og kommentarer om lokalbefolkningens respons og medias reaksjoner og betydning for båtens muligheter til å presse på for å få liberalisert strenge abortlover er også presentert i bøkene. Loggbøkene refererer også til telefoner og e-poster aktivistene fikk fra lokale kvinner, organisasjoner og grupper rundt i verden som hadde hørt om aksjonene.³ Nettverkets internettsider er også viktige informasjonskilder (se www.womenonwaves.org).

Jeg har valgt å analysere abortbåtens aktivisme i et (kjønns)maktperspektiv fordi WOW utøver aktiv motstandspolitikk mot lovgivninger som reflekterer det mange likestillingsforkjempere oppfatter som patriarkalsk kontroll over kvinnekroppen. Med patriarkat tenker jeg ikke rent essensielt på maskuline praksiser som organiseres og utøves av personer med xy-kromosomer. Patriarkalske praksiser kan for eksempel

også utøves av kvinner som er prester eller biskoper eller av andre som har hentet sine ideer fra kilder hvor kvinners egne ønsker settes til side ved hjelp av sosiale ordninger som opprettholder maskulin dominans. Hegemoniske maskulinitetsformer (Connell 1995) kan legitimere forståelser av at kvinner ikke bør eller kan vurdere og definere hvorvidt de lokale samfunnene de lever i vil sikre dem selv og kommende og eksisterende barn tilfredsstillende livskvalitet både på det sosiale, emosjonelle og kulturelle planet. Når abortbåten først og fremst har blitt tilkalt til land med konservative katolske kirker (Irland, Polen og Portugal) er det fordi mangelen på trygge og tilgjengelige aborter skaper store problemer i kvinners liv, og øker de sosioøkonomiske forskjellene som barn må vokse opp med (Gomperts 2003).

Etter kommunistregimets fall i Polen og etter at den katolske kirken fikk mer makt, ble det vanskeligere å få tak i prevensjonsmidler og det ble innført forbud mot abort. Verdens Helseorganisasjon melder at mellom 80000 og 200.000 polske kvinner årlig tar abort enten illegalt eller i utlandet. Men mange har verken råd til å reise til utenlandske abortklinikker eller til å betale for illegale aborter (Gomperts 2003). Hvor mange som utfører abort på seg selv, vet man ikke.

Formødres illegale aborter

I Norge var abort forbudt inntil midten av 1970-tallet (Blom og Elvbakken 2001). For kvinner som var unge og fertile i mellom- og etterkrigstiden var "strikkepinnemetoden" en velkjent måte å fordrive fostre på. Hvor vanlig den var rent statistisk sett er vanskelig å si. Poenget i denne sammenhengen er å beskrive hvor smertefullt og ensomt det kunne være å få støtt ut celledet fra livmoren. Strikkepinnemetoden er

blitt uforglemmelig skildret i all sin grusomhet i Torborg Nedreaas sin roman *Av måneskinn gror det ingenting*:

Så var det et svakt lynglimt, jeg var ikke sikker på om det bare var noe inne i øyet mitt. Det var stilt som døden. Så tok jeg strikkepinnen, jeg måtte tørke hendene, og det rant svettedråper nedover tinningene på meg. (...) Svetten drev i strømmer nedover ansiktet mitt, håret falt ned i øynene. Jeg hadde fått den ene hånden inn i meg. Resten av kroppen var lammet av angst. Tungen min var følelsesløs og svellet opp i halsen, kvalmen satt iskaldt bak i hjernen. Værelset tentes i blendende glimt, ble utslettet og tentes igjen, og all verden ramlet sammen over meg i en galskap av spektakkel.

Fingrene mine hadde fått tak i noe. Det var følelsesløst. Men til gjengjeld strålte smerte av angst gjennom fingrene som hadde funnet livmormunnen. Jeg snerret gjennom tennene, Gud, Gud, la jorden forgå. For nå gjør jeg det, nå gjør jeg det.

Jeg førte strikkepinnen inn i meg, og visste ikke om det var det rette stedet, for en strikkepinne kan ikke føle seg fram. Jeg hadde kvelningsfølelser, pusten kom som tørre brekninger. Tordenen fjernet seg litt, lynene var mindre hyppige og regnet trommet jevnt mot ruten. Jeg presset til med strikkepinnen, og kjente ikke annet enn at det var motstand. Jeg lette og lette med våpenet, men det var motstand. Så lot jeg stå til. Svettedråper rant nedover neseryggen, og jeg merket at jeg satt med tungen ut av munnen. For nå brast noe, jeg kunne høre innvendig den bløte knastringen av muskelvev som brast. Smertene jog ned langs ryggraden

og strålte utover mot lendene og maven. Jeg skrek, jeg trodde jeg skrek, men det kom ingen lyd. Mer, mer, presse mer, finne et nytt sted. For dette var sikkert galt. Og jeg tok ytterst om våpenet med tommel og pekefinger for å finne livmormunnen igjen, det var vanskelig, men jeg synes det lyktes, stålpinnen gled mot noe og litt tungt, den kom langt opp, og så fortalte et borende lyn av smerte gjennom maven og ryggen og hjernen at den hadde truffet noe. Mer, mer, ikke gi opp. Muskelvev brast. Svetten blindet øynene mine. Jeg hørte et langt rallende stønn fra meg selv, mens hånden min i et avsindig motlot våpenet arbeide. Så kunne jeg ikke mer. Jeg satt og hikstet etter været. Jeg hørte at strikkepinnen falt på golvet, jeg hørte klirringen så det for gjennom meg. Jeg var utmattet og oppløst og la meg på sengen for å få gråte, men det ble bare disse tørre hikstene. Jeg orket ikke vaske meg. Smertene la seg til ro etter hvert, kroppen var en stor trøtthet.” (1957, s. 182-83)

Hovedpersonen i romanen var først og fremst redd for å bli gående som ugift mor i et fordømmende lokalsamfunn. ”Lausunger” var kilden til fattigdom og andres hånlighet. Redselen for å støtes ut av fellesskapet og bli definert som ”en av de (mindreverdige) andre” er en angst mange kvinner kan kjenne seg igjen i (Blom og Elvbakken 2001). Aborthistorier er mangfoldige. WOWs grunnlegger fortalte om et skjellsettende møte hun hadde med familien til en portugisisk kvinne som i sin fortvilelse hadde sprøytet vaskemiddel opp i underlivet for å kvitte seg med svangerskapet. Vaskemiddelet etset vekk hele underlivet. Kvinnen gikk i sjokk og døde (Løkeland-Stai 2005). Seksualitet og svan-

gerskap kan fortsatt være en sensitiv, skamutsatt og helsefarlig dimensjon i kvinners liv.

Cowboy, doktor og pirat

Ifølge Verdens Helseorganisasjon (2005) avsluttes ca. 45 millioner uintenderte svangerskap i året globalt sett. 19 millioner av dem avsluttes under helsefarlige og risikable forhold.

Abort kan drøftes på mange måter. I denne sammenhengen skal jeg drøfte abort i et politisk og juridisk perspektiv, det vil si som en rett til å avbryte svangerskapet dersom det ikke er forenlig med den leveformen som den gravide er vevd inn i. Det være seg enten på grunn av helse, seksualitet, fattigdom og/eller stigma som vil kunne utvikles som et resultat av ens seksualitet.

WOWs leder, Rebecca Gomperts, har førstehånds frontlinjekunnskaper om livshistoriene til kvinner som trenger abort. Hun arbeider selv som abortlege på en klinikk i Amsterdam. Da hun var i Dublin for å samle inn penger til toktet som abortbåten gjorde til Irland, hadde hun et møte med abortaktivister fra flere land. Da en amerikansk advokat som spesialiserte seg i reproduktive spørsmål fikk høre om henne første gangen, mente hun det var galskap å utføre aborter ute på havet. Hun sa: "I know when I first heard about her, I thought: Abortions at Sea? Who is this woman? Is she some sort of cowboy doctor?" (Corbett 2001). Gomperts ser det som en del av sin medisinske etiske plikt å bidra til å minske kvinners lidelser, forhindre uønskete svangerskap og styrke kvinners reproduktive helse. Ideen fikk hun da hun var med i helseteamet om bord i Greenpeace sin miljøbåt "Rainbow Warrior II". På papiret ser ideen ut som en god og

menneskerettslig inspirert idé, og den er også grunnleggende radikal og utfordrende. Da for eksempel myndighetene på en liten øy som Malta fikk høre om planene om å besøke land som ikke tillot abort, truet de med å straffe enhver person som hjalp Rebecca Gomperts eller noen av hennes samarbeidspartnere (Corbett 2001). De betraktet henne som "pirat".

Selv om nasjonale kvinnebevegelser alltid har jobbet for å sikre kvinner legale reproduktive rettigheter og lært av hverandre i ulike internasjonale fora, har moderne informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) og kvinners deltakelse i nye kunnskapseliter på mange måter forandret lokale maktformer og skapt flere muligheter for global aktivisme og nettverksorganisering. Helseklinikker trenger ikke å være stasjonære rom. De kan produseres i sammenleggbare enheter som lastes om bord på båter, og rigges til inne i containere. WOW organiserer en flytende helseklinikk om bord i leide båter som på folkemunne kalles for abortbåter. Klinikkerne er FN-godkjente minisykehus innredet i containere som er lastet om bord på skip med yachtklassifisering som lett kan komme til i små og store havner i alle slags vær. Båten og feltsykehuset er organisert i henhold til regelverk som stilles til sykehusdrift. Kvinner med medisinsk spisskompetanse og aktivister som mestrer høyteknologisk og avansert medisinsk utstyr, smertelindring, navigasjonsteknologi og som via kommunikasjonsutstyr i kritiske situasjoner kan tilkalle fly, helikopter og andre hurtiggående transportter, blir hyret av WOW når båtene skal ut på tokt. På helårsbasis tilbyr WOW via internett lokale følgetjenester for abortsøkende som trenger personlig støtte og assistanse når de oppsøker abortklinikker i eget eller andre land. De kan ordne med beredskapsvakt som

etter inngrepet er sammen med kvinnen til faren er over og kroppens tilstand har normalisert seg igjen. Man ser helst at de kvinner som følger og hjelper de konkrete kvinnene med selve aborten, har erfaringer med abort fra før. Enten at de selv har abortert eller at de har deltatt i abortinngrep tidligere. WOW kan derfor sies å ha en rekrutteringspolitikk som er fokusert på at de frivillige medarbeiderne skal ta i bruk egne kroppslige minner og erfaringer fra det reproduktive feltet. Hvilken etnisitet, alder, kroppsform og kontekst minnene er vevd inn i, har mindre betydning. Dess større mangfold blant medarbeiderne, dess større er mulighetene for at WOW lykkes i å utvikle en solidarisk helsetjeneste som kan være en kilde til en styrking av makt i kvinners liv.

Kristen feminisme

Det er ikke min hensikt å framstille den katolske kirken som helhet som et mørkemannsvelde. Innenfor kirken lever mange retninger og tilpasninger til flerkulturelle samfunn som sidestiller ulike religiøse trosamfunn. Men generelt sett bidrar den katolske kirkens konservative og patriarkalske ledere til et kvinnesyn som fører til at bruk av prevensjonsmidler og abort for å kontrollere egen fertilitet nektes mange kvinner. Kirkens lære sidestiller abort med mord og er en konsekvens av at man anser det individuelle livet for å være påbegynt helt fra konsepsjonsøyeblikket.

Den svenske sosiologen Minna Salminen-Karlson (2004) hevder at i nordisk sammenheng er de katolske kirkene stort sett innvandrerkirker som brukes både av første, andre og tredje generasjon innvandrere. Katolske kirkesamfunn i skandinaviske land har måttet forholde seg til liberale abortlover. Men etter inkluderin-

gen av ti nye medlemsstater i det europeiske fellesskapet (EU) er de konservative katolske kulturene blitt langt mer dominerende. I Tyskland stiller nå katolske biskoper spørsmål om statlig ansatte helserådgi-vere skal få lov til å anbefale abort til kvinner som oppsøker dem (Op.cit.)

Som religionssamfunn har katolisismen en ide om at kvinner først og fremst skal være mødre. Gravide kvinner oppfordres til å ha Jomfru Maria som sin rollemodell. Det er en plikt å ta i mot alle barn som blir unnfanget i kvinnens kropp. Det gjelder selv om barnet er unnfanget ved voldtekt. På midten av 1990-tallet diskuterte flere framtreddende katolske biskoper i Østerrike om kirkesamfunnene kunne akseptere at kvinner som var blitt voldtatt av fiendtlige soldater i Kosovo kunne få abort. Flere kom fram til at det ville være bedre for kvinnene å bære fram barnet fordi forskning fra USA hadde vist at kvinner som tok abort, risikerte store psykiske helseproblemer med økt risiko for depresjoner, selvmord, seksuelle problemer og tapt livsglede (Håkonsson 1999).

Kirkens fordømmelse av abort er en del av en maktutøvelse som bidrar til å skape skamkulturer og innskrenker kvinners handlingsrom. Men de katolske kirkesamfunnene har måttet forholde seg til at prevensjon, angrepiller og abortinngrep langt på vei er sekulariserte spørsmål og akseptert som en del av menneskers individuelle livsplanlegging.

En ny måte kirken nærmer seg andre abortforståelser på, er å støtte i stedet for å fordømme skilte og enslige mødre. De ser på dem som kvinner som ikke valgte abort, men lot barnets beste bestemme. I forlengelsen av dette vokser det fram et bilde av en mer deltakende og ansvarlig far. Mødres yrkesarbeid normaliseres, og biskoper oppfordrer fedre til å delta mer hjemme. Flere

grupperinger mener at alle former for moderskap skal dyrkes selv om de ikke leves i ekteskapelige rammer (Åstrøm 1999). Problemet med denne dreiningen fra mor-barn-relasjon til en mor-far-barn-forståelse er at kirken mener fedrene må engasjere seg mer i abortspørsmål, og helst på måter som gir løfter om at de tar ansvar for at barnet skal bli tatt hånd om når det er født. Styrkingen av det heteronormative bildet fører imidlertid til at kvinner mister makt når det ikke lenger er henne som på individuelt grunnlag vurderer situasjonen, avgjør valg og lever med konsekvensene av det. Mor-far-barn-konteksten som vokser fram som en ny orientering i mange katolske menigheter satser på at mennenes rett til å delta i beslutninger om barnet skal fødes eller ikke skal få flere kvinner til å fullføre påbegynte svangerskap. Retningen kalles for "ny feminisme" eller for "kristen feminisme". Det primære målet er å realisere et vern om livet og beskytte moderskapet (Salminen-Karlsson 2004). Selv om denne feminismen inkluderer endrete maskuline familiedeltakelser som handler om nye kombinasjoner av forsørgelse, omsorg og emosjonelt nærvær, er den ikke basert på en grunnleggende tillit til at kvinner, hvis kroppslighet gjør moderskapene mulig, selv skal bestemme over sin fruktbarhet.

Det normative presset på at alle kvinner bør bli mødre, og at det er moderskapet som definerer hva "en ordentlig kvinne" er, kan lett erfares som enda sterkere i slike rammer. Omgivelsene kan argumentere med at moderne fedre støtter yrkesaktive mødre, og dermed gjøre det vanskelig for kvinner å vise til at det ikke alltid følges opp i det praktiske samlivet. Hegemonisk maskulin dominans kan på slike måter også bli framstilt som moderne og "feministiske" prosjekter. For yngre katolske kvin-

ner som utformer sine yrkeskarrierer i jobber på arbeidsmarkeder preget av nyliberalistiske ideer, kan det komplisere skam-potensialet om de til tross for løfter om mer hjelp og støtte til hus- og omsorgsarbeid velger å ta abort. Når livet bak en blankpusset likestillingsfasade leves i tradisjonsbundne kjønnsforhold, kan skammen ved å ha blitt uønsket gravid i tillegg bli en ekstra tung byrde å bære. WOW spør ikke kvinner om årsakene til deres valg. De som henvender seg til dem, får hjelp uansett hvilke grunner de har.

Havet som feministisk handlingsrom

WOW har som utgangspunkt at kvinner skal ha suveren selvbestemmelse over sin fruktbarhet. Organisasjonens feministiske prosjekt er å vise abortsøkere en grunnleggende tillit til at beslutningen de har tatt er riktig. De ønsker å styrke kvinners makt, og bruker selv makt til å gjennomføre sin politikk. Makten utøves gjennom en rekke konkrete handlinger.

Nettverket bruker ekspertkunnskaper og tar i bruk tradisjonelt maskuline redskaper slik som hurtiggående båter som de omformer til effektive redskaper i arbeidet for å forandre på undertrykkende lover samtidig som aktivistene ombord hjelper lokale kvinner med å avbryte uønskede svangerskap. Abortsøkende kvinner går ombord i båten i lokale havner og tas med ut i internasjonale farvann.

Internasjonalt farvann reguleres av internasjonal folkerett. Farvannet er en global og maritim allmenning ("common grounds") som verdenssamfunnet forvalter i fellesskap. Ingen mennesker kan nektes adgang, ingen kan diskrimineres eller straffes for handlinger som er utført utenfor nasjonale lovers gyldighetsområde. Territoriet blir av WOW omformet til en demo-

kratisk helseklinikk som de bruker til å øke kvinners frihet og kontroll over eget liv. I motsetning til kommersielle og private abortklinikker som ikke tar hensyn til at de utfører tjenester som øker sosiale, etniske og religiøse ulikheter, representerer WOWs bruk av verdensfellesskapets allmenninger et solidarisk alternativ. I juridisk terminologi kalles det internasjonale farvannet også for "åpent hav" eller "fritt hav". Det er regulert av FN, nærmere bestemt av "United Nation's Convention on the Law of the Sea", en konvensjon som deler havet i sju ulike regelregimer (Skodvin 2006). I denne sammenhengen er det viktigste at nasjonalstatene bare kan bestemme over kystene inntil 12 nautiske mil utenfor land. Når det gjelder økonomiske aktiviteter kan nasjonalstatens råderett gjelde i inntil 200 nautiske mil. Om bord på det enkelte skip er det båtens flaggstat som gjelder.

Abortbåten seiler bare til land der kvinnelige politikere i partiledelser eller andre politiske organer har invitert WOW som støtte i arbeidet for å få til endringer i abortlovgivningen. WOW presser fram debatt og skaper mediefokus på nasjonal abortpraksis. De synliggjør for lokale og internasjonale befolkninger hvordan ulike land behandler sine kvinner og hvilke vilkår barn vokser opp med. Aktivistenes innsats bærer frukter. En opinionsundersøkelse som ble gjort etter båtens besøk til Polen viste at 56 % av den polske befolkningen ønsker at abort skal være tillatt av sosio-økonomiske grunner. Det var en økning på 12 % i forholdet til året før (Gomperts 2003).

I Irland får kvinner legal abort bare dersom svangerskapet setter morens fysiske helse i alvorlig fare. Svangerskap som er resultat av voldtekt, må uansett fullføres i henhold til loven selv om det kan skade henne og familien som helhet. I praksis

etterlevs ikke lovene fordi kvinner bruker prevensjon, reiser til England dersom de blir gravide og tar abort der, eller de skaffer seg abortpiller ved å bestille dem via internett, telefon eller fra nærmeste apotek i grenseområdene. Abortbåtens ankomst til Irland ble nærmest oversett fordi alle har en implisitt forståelse av at lovene ikke tas på alvor. For helt unge jenter som verken har penger til abortpiller, englandsreise eller vet hvordan de skal takle en uønsket graviditet, er lovene likevel et problem. Særlig utsatt er de aller fattigste gruppene og illegale immigranter som ikke kan krysse grenser og komme tilbake dersom de forlater landet. I Polen får man legal abort dersom morens liv eller fysiske helse er i fare. Men kvinner får ikke abort fordi hun ønsker det eller fordi hun mener (flere) barn vil gjøre hennes sosiale og/eller økonomiske situasjon verre. Portugisiske kvinner kan søke om legal abort, men det er offentlig organiserte komiteer som avgjør om søknaden innvilges.

Da WOW kom til polske og portugisiske havner for å hjelpe til med å endre lovene, ble de møtt av militære myndigheter som nektet kvinnene å legge til kai. I Portugal gikk WOW rettens vei for å få klarlagt om dette var juridisk holdbart. Rettsavgjørelsen stadfestet at nasjonale myndigheter kan nekte båter med politiske budskap adgang til lokale kyster. Cruisebåter for homoseksuelle turister kan, ved hjelp av samme lovhjemmel, også nektes adgang. Det samme kan miljøbevegelsens båter (Gomperts 2004).

Motmakt og sårbarhet

Abort har alltid vært et klassespørsmål knyttet til fattigdom og kulturell og religiøs underkastelse. WOW lager et tilbud som er gratis for alle som kan komme til kyster

der båten får legge til. Vitenskapelig kunnskap om hvilke medisinske kombinasjoner og inngrep som framkaller abort og hvordan utstøtninger følges opp på helseforsvarlige måter, løftes av WOW ut av det medisinsk-etiske feltet og inn i politikken og i menneskers hverdagsliv. Dermed smelter sosial teori om makt, demokrati og samfunnsdeltakelse sammen med medisinsk etikk på måter som veves inn i politiske praksiser som kan være solidariske og frigjørende. For den genuine og intelligente måten å lage en motstandbevegelse på, kåret det amerikanske ukebladet *MS Magazine* Rebecca Gomperts til "Årets kvinne" i 2001. På miljøbevegelsens båt "Rainbow Warrior" forsvarte hun retten til rent hav, en fornuftig beskatning av fisken og andre økologiske ressurser som lever under vann. Men kvinnekroppen og dens fruktbarhet er også en økologisk ressurs som verdenssamfunnet må beskytte mot overbeskatning og utarming. I motsetning til den turismeorienterte spa-industrien som satser på kommersialisering og privatisering av havet og fjæra (Bjelland 2006), bruker WOW "det åpne havet" som et demokratisk rom i folkehelsens tjeneste. Det synliggjør helsearbeideres innsats i frivillig arbeid, og viser hvordan de er frontløpere som bringer feminisme til et internasjonalt rom som stort sett har vært dominert av sjømenn og fiskere.

De åpne og frie havene har vært brukt som humanetiske allmenninger før. Modige sjøfolks innsats sikret ca. 200 båtflyktningers menneskerettslig vern da de ble tatt opp av kapteinen på den norskregistrerte "Tampa" utenfor Australia for noen år siden. Ingen nasjoner i farvannet omkring ville åpne grensene for flyktningene og de drev rundt i åpne båter uten vann, mat og medisiner. Sjøkapteinen på "Tampa" utførte en viktig solidaritets-

handling da han valgte å følge de etiske reglene for hvordan man skal hjelpe mennesker i nød. Maskuline praksiser til sjøs er også rotet i ideer om internasjonal humanisme og solidaritet. Stort sett har dette vært assosiert med regler om at kvinner og barn skal hjelpes først i krisesituasjoner og kapteinen skal være den siste som forlater skipet. Abortbåten gir denne etikken et nytt ansikt når de også setter "kvinner og barn først", men på andre betingelser og med andre formål.

Abortbåten på tokt tar hensyn til at lokale skam- og hersketeknikker kan brukes for å skremme gravide kvinner som entrer båten. Skam og nederlagsfølelser kan skrive seg inn i kroppene på forkrøplende og helsefarlige måter. Om aborten lykkes uten vedvarende helseplager, har WOW gitt kvinner æren som ligger i forsvaret av handlingsrommet de var redd for å miste. Dersom følelser av å bli eksponert for andres hån oppstår, har WOW med seg psykologer som er opptrent til å takle akutt angst. Grensen mellom skam og ære er flytende og kort i de minuttene kvinnene bruker når de går om bord eller i land. Etter å ha vært ute i internasjonale farvann er man ekstra sårbar fordi kroppen har startet sitt arbeid med å støte ut fosteret. Glipper beskyttelsespolitikken i denne lille tidslommen, kan verdighet svært lett skiftes ut med skam og etse seg inn i kroppen som en traumatisk erfaring. I slike små, men livsviktige øyeblikk, ligger kimen til forbedring eller nederlag. Når aktivister og abortsøkere kler seg i akkurat make klær, vet ingen hvem som har eller ikke har gravide kroppene. Hånlike tilrop rammer dermed ingen spesielle, for anonymiteten beskytter gruppen som helhet.

Sensitiv aktivisme og subjektive kroppserfaringer

WOW satser på evne og vilje til kroppsnærhet og emosjonell sensitivitet i rekrutteringen av aktivister. Siden det verken er kommersielle kunder eller en offentlig tjeneste som skal drives rasjonelt, kan WOW uten problemer anvende feministiske ideer og teorier. Krisesenterbevegelsen har i mange år satset på at kvinner som jobber der selv skal ha opplevd vold. Det gir mindre spillerom for utvikling av makt-skapende avstand mellom kvinnene som kommer dit og de som skal hjelpe dem.

På opplæringskurset understreker aktivistene flere ganger hvor viktig det er å ikke la noen aborterende kvinner være aleine. Man må sørge for at de er sammen med noen som kan støtte og hjelpe dem både fysisk og psykisk. De trenger å bli holdt rundt, pratet med, få hjelp med blødningene og tilgang til bind og annet nødvendig utstyr. De må også bli legeundersøkt i etterkant av aborten slik at det ikke utvikles infeksjoner eller andre bivirkninger. Siden alle kvinner menstruerer, har man minner og ideer om hvordan "normale blodmengder" ser ut, hvordan friskt blod skal lukte og hva som er forskjellen mellom forventet smerte og illevarslende smerter. I tillegg til at mange, av personlige og religiøse grunner, skammer seg over å ta abort og trenger noen å snakke med det om, handler det også om å lære opp kvinner til å bli bedre kjent både med sin egen og andres "reproduktive kropp" gjennom konkret nærvær og deltakelse. Ved kursets start var ett av spørsmålene hvilke egne erfaringer de nye frivillighetsarbeiderne hadde med abort. Her er utdrag fra notatene jeg gjorde under møtet⁴:

Den portugisiske studenten

R. er i midten av tjuårene. Hun studerer og jobber med problemstillinger knyttet til

kvinner rettigheter til å bevege seg fritt i offentligheten uten å være redde for vold, trakassering og sårende slengbemerkinger. Hun har ikke tatt abort selv. Men da kusinen hjemme i Portugal ble voldtatt og ikke trodd av sykehuset som behandlet hennes søknad om abort, hjalp hun kusinen med å finne en klinikk i Spania. Rosa dro sammen med henne dit og var hennes støtte til det hele var over.

Den brasilianske fotografen

T. kommer fra Brasil og jobber som fotograf for et internasjonalt magasin. Hun og samboeren hadde i lang tid forsøkt å få barn. Da de endelig lyktes, ble gleden stor, men kortvarig. Etter noen uker aborterte hun. I stedet for å dvele ved smertene ville hun heller bruke de subjektive kroppserfaringene fra aborten på en konstruktiv måte. Hennes kjennskap til smertene, blodet og redselen kunne heller komme noen til nytte i stedet for å forkrøple hennes sinn.

Dessuten kjenner hun til steder og leger som kunne hjelpe kvinner om noe skulle gå galt og legetilsyn bli nødvendig. Hun mener at det er enklere for kvinner fra Brasil å reise til Europa for å få hjelp til å avbryte svangerskap. Det går oftere fly, og billettene til England og Nederland er oftere billigere enn for eksempel til Fransk Guinea. Mange europeiske land har også sikrere, mer hygieniske og profesjonelle abortklinikker enn i latinamerikanske land, opplyser hun.

Den polske naboen

E. er fra Polen og har allerede jobbet i seks måneder som frivillig svarer av elektroniske posthenvendelser. Hun studerer i Holland. Hun har ikke tatt abort selv, men kjenner en nabofamilie hjemme i Polen som har fått hjelp fra WOW. Familien hadde fem små barn fra før da kvinnen ble gravid med

det sjette. De solgte bilen for å skaffe penger til å reise ut til kysten. Kvinnen dro og fikk hjelp til å avbryte svangerskapet i internasjonalt farvann.

Den flerspråklige

M. er en spansktalende jente med latin-amerikanske foreldre. Hun er selv vokst opp i Nederland. Da hun hørte at WOW trengte spansktalende hjelpere, tenkte hun at hun kunne bidra. Selv har hun ikke tatt abort og kjenner ingen som har gjort det. Hun vil helst være informasjonsmedarbeider. Hun kan hjelpe til med å spre opplysninger om hvor kvinnene kan finne fluktruter og få assistanse.

Statsviteren

V. er en portugisisk masterstudent i statsvitenskap. Hun støtter WOW og vil hjelpe til fordi hun mener WOW har en viktig og demokratisk praksis. De utfører en type politisk protest hun liker. Selv hadde hun reist ut av landet som tenåring for å ta abort. Uten muligheten til å reise over grensen til Spania ville hun ikke vært student i dag, sier hun. Det reddet hennes liv.

Som instruktør la Gomperts vekt på at deltakerne tenkte gjennom sine egne gode og mindre gode erfaringer med den reproduktive kroppen. Hun var selv akkurat blitt mor for første gang, og ammet datteren mens hun underviste. WOW viser til at selvvalgte moderskap skaper lykke og harmoni i kvinners liv. Barn har rett til å være velkommen når de fødes ut i verden. Lederen fremhevet at WOW er en fredelig innstilt organisasjon, men la imidlertid vekt på at bruk av motmakt må gjøres på profesjonelle og kompetente måter. Uansett hva en måtte mene om krigen i Irak anså WOW det for å være en plikt å hjelpe også kvinnelige amerikanske soldater som

var blitt gravide mens de var i aktiv tjeneste. WOW har fått henvendelser fra soldater i Irak som trengte hjelp til abort. De mister jobben som soldat om graviditeten oppdages, og i Irak er abort forbudt. WOW hjelper i slike tilfeller til med å sende piller til nærmest mulige poststed og medisinen blir hentet av lokale kurerer, smuglet over grensen og levert til en avtalt person.

Ikke alle typer medarbeidere trenger å ha tatt abort selv. De som svarer på e-mail trenger ikke det. Men WOW er konsekvent på at de som følger kvinner ut til internasjonalt farvann hvor abortene konkretiseres, må ha egne erfaringer slik at de vet hva kvinnene gjennomgår.

WOW informerer også om at det finnes juksemedisiner. Disse framstilles i India uten godkjent lisens og ser nesten helt make ut som originalen. Men de har ikke samme virkning. Dette er et økende problem innenfor det økonomiske kriminalitetsfeltet, og er vanskelig å avsløre. Ekspertene gransker derfor alle medisiner som skal brukes på tokt, svært nøye.

Jurister som kjenner til internasjonal folkerett og kapteiner rådfører seg med hverandre for å finne nøyaktige posisjoner der abortene kan utføres legalt og ingen lands lover kan straffe kvinnene. WOW kan få mye uønsket oppmerksomhet både av militære og politiske myndigheter. Selv om det ikke kom til utbrudd av vold eller skuddvekslinger, er gravide kvinner med abortplaner noe som fortsatt får moderne demokratisk valgte regjeringer til å tenke militær vold. Dette er Gomperts klar over, og det hender de må ty til profesjonelle fredsmeklere for å skape rom for rolige dialoger som løser motsetninger uten risiko for noen av de involverte partene.

På kurset lærte vi også at de som svarer på henvendelser må insistere på at det er kvinnenes egne stemmer man hører. Det er

fordi menn i enkelte tilfeller har henvendt seg for å høre hvordan de kan få sine kjærester til å ta abort. De har fått spørsmål fra menn om pillene kan pulveriseres og tas sammen med juice eller andre smaksnøytralisierende drikker. På slike henvendelser svarer man at kvinnene må sende egne henvendelser for å få svar. Flere ganger har de fått høre at opplysninger som er gitt, har blitt brukt til å tvinge jenter til å ta abort.

Vanligvis er ikke WOW en organisasjon som oppfordrer medarbeidere til å utvikle mistillit. Derimot oppfordrer de abortsøkerne om å stole på ukjente medborgere. Om kvinnene ikke har noen som kan følge dem eller hjelpe dem, anbefaler WOW at de setter seg på sykehusenes venterom i tiden etter at de har spist pillene og i påvente av at fosteret skal støtes ut. Er de alene, kan de også oppfordres til å finne seg en kafe i nærheten av sykehus. Der bør de se til at det jobber voksne kvinner som eventuelt kan hjelpe til med å kontakte profesjonelle helsearbeidere dersom komplikasjoner skulle oppstå. WOW får noen ganger henvendelser fra kvinner som for eksempel er gravid i 6 måned. Da anbefaler de adopsjon og sender ut adresser til lokal adopsjonsbyråer hvor de kan henvende seg.

Kvinnemakt på verdenshavene

Abortbåtens praksis handler om en feministisk aktivisme basert på konkret deling av fellesmenneskelige erfaringer og kjennskap til hverandres sårbarhet. Det handler om å gi kvinner hjelp til selvhjelp, støtte kvinnene og være til stede (om de ikke har noen andre) mens de aborterer for å være sikker på at de får hjelp dersom noe går galt. Kroppsintegreerte erfaringer fra egne liv gjør hjelpere bedre rustet til å være solidarisk til stede i hjelpen som utføres. Som

kvinner har vi felles reproduktive erfaringer og kan vurdere hva som kan sies å være normale og unormale blodmengder, og egne kroppserfaringer er kilder til vurderinger av medisinske situasjoner. Kvinner fra mange land og i flere generasjoner har brukt sine egne kropp som pålitelige kilder til kunnskap og erfaring.

Kulturforskere har gjennom årtier systematisert kunnskaper og formidlet hvordan stigma, helseproblemer og utstøting fra fellesskap har fulgt kvinner med "uekte" barn. Moderskap som utfordrer lokale normer for fruktbarhetsorganisering, kan til og med være straffbart. På abortbåten bidrar jurister og jusstudenter med hjemmelkunnskaper som sørger for at nasjonale lover ikke overtredes så lenge båten er i lokale kystområder. Kvinnelige sjøkapteiner forvalter den maritime navigasjonsteknologien som klargjør grenseområdene. Medisinere og hygiesykepleiere har ansvar for pasientsikkerheten i de mobile feltsykehusene som er båtens hovedlast.

Kunstnere anvender abortutstyr i plakatkunst, T-skjorte design og annen kunstproduksjon. Abort er med andre ord et kulturelt, politisk, kunstnerisk og kommersielt aktivistområde som både setter reproduktive rettigheter, religion, ideer om demokrati, maskulin dominans og vold mot kvinner på dagsorden.

Måten deltakerne i abortbåtprosjektet arbeider på når de tar utgangspunkt i kvinnenes lokalt forankrede fortolkninger og subjektive handlingsrom som valgromme, viser til en sosial og human økologisk tilnærming til abortsøkende kvinner. De lever i lokale kontekster og organiserer sine levemåter som en del av komplekse og gjensidig påvirkbare "innvevde" relasjoner som må tas med i betraktninger når de velger abort. Den polske familien med fem barn som solgte bilen for å kunne betale

reisen til abortbåten, handlet aktivt i en fattigdomstruende situasjon. I en teoretisk handlingssekvens kan vi si at de gjorde et valg (ikke flere barn), satte stemme til valget (kontakten abortbåten) og utøvde kontroll (solgte bilen) og gjennomførte aborten (løste problemet). Abortbåtens forhåndserklærte og medieomtalte ankomst kan dermed bidra til å aktivere folks egne maktmuligheter.

Aktivistene på sin side anvender egne sårbarheter til å hjelpe andre på en handlingsorientert og solidarisk måte. De setter den konkrete kvinnen og det økologisk-kroppslige i sentrum. De holder rundt og er til stede sammen med kvinnene mens fosteret drives ut av kroppen. De anvender sin egen kroppsvarme og empatiske ferdigheter gjennom hele prosessen. Som medmennesker skaper de et erfaringsrom som legger enda en dimensjon til den sosialøkologiske veven de er deltakere i. I en tidsbegrenset stund møtes kvinner fra ulike land og kontinenter. For noen handler det om at de er til stede i hverandres liv "her og nå" og går hver til sitt etterpå. For andre kan abortreisen styrke andre sider ved sosiale relasjoner som for eksempel når den portugisiske studenten følger sin kusine til Spania for å være hennes støtte.

Kvinnene har noen sammen med seg under tilfriskningsprosessen, og ingen forlates før det er sosialt og helsemessig forsvarlig. Slik sett kan en si at den globale helsetjenesten abortbåten organiserer til fordel for kvinner i en vanskelig livssituasjon er basert på en integrert helhet hvor både det personlige, det relasjonelle og det kollektive er til stede. Abortbåtens globale helsetjeneste utfordrer og utvider det kulturelle og sosiale handlingsrommet i internasjonale farvann. Den dyrebare lasten som de kapteinsuniformerte og teknologisk kompetente skipsførerne har om bord, er

det kroppsliggjorte og motsetningsfylte bildet av verdenssamfunnets rikdom (barna) og fattigdom (mødrene) på samme tid. I et marinebiologisk perspektiv seiler dessuten båten på et hav som også er matfatet til klodens millioner av innbyggere. Som globalt organisert helsetjeneste kan abortbåten også forstås som et organisert uttrykk for det nye helseparadigmet som er i ferd med å vokse fram (Prilleltensky 2005). Innenfor dette paradigmet satses det på å utvikle lokale, handlingsrettede og kontekstuelle tilnærminger til menneskers helse. Som en kontrast og motsetning til industrisamfunnets individorienterte og evidensbaserte medisinske kultur, rettes blikket nå mot selve det sosiale fellesskapets inklusjonsevne som nøkkelen til menneskers helse.

WOW er en handlingsrettet organisasjon som avspeiler kunnskapssamfunnets integrering av ekspertkunnskap, teknologisk innovasjon og kompetanse på den ene siden og respekt for enkeltmenneskets innveddhet i sin lokale kulturøkologi på den andre siden. I det internasjonale farvannet utfordrer WOW religioners (katolisismens) legitimering av fertilitetspolitiske holdninger og den maskuline dominansens krav om kontroll over kvinnekroppen.

Kvinner som er bosatt langs norskekysten har forholdt seg til lege- og jordmorbåter som har kommet til unnsetning og vært til stor hjelp for fødende i små fjord- og øysamfunn. De har også arbeidet etter en kontekstuell norm hvor hver og en har sin helt spesielle betydning for hverandre. I så henseende er ikke abortbåtens sosiale profil et genuint nytt konsept. Det nye ligger mer i kombinasjonen av teknologisk innovasjon og global aktivisme basert på respekt for de abortsøkende kvinnenes innveddhet i sine sosiale relasjoner. Det internasjonale farvannet blir omgjort til en

maritim og mobil helsestasjon som får en nomadisk karakter uten å miste de feministiske og humanistiske idealene som ligger til grunn for virksomheten. Gjennom å bruke verdenshavene som allmenning viser WOW fram et bilde av en demokratisk verden der moderskap er frivillige og alle barn er ønsket.

Noter

1. Ideen til denne artikkelen kom etter at jeg hadde sett NRKs dokumentarprogram om abortbåten vinteren 2005. Jeg tok senere kontakt med NRK som henviste meg til Høyskolen i Volda der man mot et visst beløp kan få laget en video av program som NRK sender til interesserte seere. Av flere forskjellige grunner lot dette seg ikke gjøre i mitt tilfelle, men en hyggelig kvinne ga meg internettsadressen til "Women on Waves" (www.womenonwaves.org) som driver båten.
2. Opplysningene er hentet fra WOWs hjemmesider (www.womenonwaves.org)
3. For nærmere kunnskaper om bokenes innhold, se Rebecca Gomperts, 2003, *Women on Waves – Poland* og *Women on Waves – Portugal 2004*, Amsterdam
4. Utdrag fra fortellingene som deltakerne presenterte på runder rundt bordet ble notert ned i stikkordsform der og da og noen dager senere skrevet inn i dette dokumentet som i sitt første utkast var formet som et utfyllende referat fra workshopen.

Referanser

- Bjelland, Anne Karen 2006. "Selje Spa Thalasso – en helse- og velværekate-dral?" *Tidsskrift for kulturforskning*, nr. 2, s. 43–59.
- Blom, Ida og Kari Tove Elvbakken 2001. "Linjer i norsk abortlovgivning og abortpolitikk". *Tidsskrift for velferdsforskning*, nr. 1, s. 30–48.
- Corbett, Sara 2001. "Rebecca Gomperts Is Trying to Save the World for Abortion".

- New York Times Magazine*, 26. august.
- Connell, Robert 1995. *Masculinities*. Cambridge, Polity Press.
- Gomperts, Rebecca 2003. *Women On Waves – Poland*. Amsterdam, Women On Waves Publications.
- Gomperts, Rebecca 2004. *Women On Waves – Portugal*. Amsterdam, Women On Waves Publications.
- Håkonsson, Bjørn 1999. "Lyfter fram fornuftets røst". *Katolsk Magasin*, nr. 15, s. 5.
- Løkeland-Stai, Mette 2005. "Abortbåten skapar bylgar". *Fett* nr. 1, s. 20–21.
- Nedreaas, Torborg 1957. *Av måneskinn gror det ingenting*. Oslo, Aschehoug
- Prilleltensky, Isaac 2005. "Promoting Well-Being: Time for a Paradigm shift in health and human services". *Scandinavian Journal of Public Health*, spl. 66, p. 53–60.
- Salminen-Karlson, Minna 2004. Den katolske synen på abort i nordisk social kontekst. Upublisert manus. Sosiologiska Institutionen, Universitetet i Uppsala.
- Søraa, Gerd 1984. *Hent jordmora!* Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Skodvin, Knut Einar 2006. Muntlig samtale om hvordan internasjonalt farvann er regulert av FN konvensjon, Juridisk Fakultet, Universitetet i Bergen
- Åstrøm, Irene 1999. "Jeg blev aldeles varm av glede". *Katolsk Magasin*, nr. 15, s. 5.
- Verdens Helseorganisasjon (WHO). www.wpro.who.int/sites/rph/data/abortion/htm (lesedato 220906).
- Women on waves (WOW). www.womenonwaves.org/ (lesedato 220906).